

FALUSI MÁRTON

*Esszé a fáról, amelyik csak fa akar lenni**Non possum scribere in eum qui potest proscribere.*
(Macrobius)

I.

„Láttam nemzedékem legjobb elméit az örület romjaiban” – üvöltötte Allen Ginsberg, vágta egész generációja képébe. Az én mellkasomat azonban nem dülleszti nemzedéki közösségérzet, s mert ehhez talán szilárd célképzetre volna szükség elsősorban, nem vezérel küldetéses hivatástudat sem. Pedig *mi* vagyunk az első szabadon „behajózó korosztály”, a felszabadítottak, az emancipáltak; szüleink: a diktatúra Ratkó-gyermekei, idősebb testvéreink még lehettek úttörők, de mi, mi a rendszerváltozás után eszmélkedtünk, nőttünk bele az új időszámításba. „A széldobálta zsebkendők és hírlapok / madár-félszárnyán a remény. / De mintegy üvegfal mögött már. / Mert máris enyhén ringatódzunk / egy más elembe” (Illyés). Nem mi küzdöttük ki húsz évvel ezelőtt a szabadságot, amit a felvilágosodás tűzött zászlajára, és a XX. század tépett ki Delacroix csupasz keblű, fenséges nőalakjának kezéből, hogy feslett démonokra szabjon belőle katonazubbonyt. Egyik jelentését sem mi ötlöttük ki, de a történelem elaggott, kísérletező kedve kialudt, így kényszerűen elfogadjuk, hogy az embert most juttatta a legmagasabbra, ahonnan a legmesszebbre láthat. A szabadság nyugvópontra ért, kegyelmi pillanatában mi osztozhatunk elsőként tiszta lélekkel. Delacroix robusztus aszszonya futtában csak visszafelé tekinthetett, mert onnan indult, a sebző csatatérről, ám Iustitia állhatatos márványszobra, akivé mára gémberedett, bekötött szemmel méricskéli a célba talált golyókat. Csak előre nézhetünk, mert a múltat helyettünk is végigjárták elődeink, és hiába kételkedhetünk a tényekben, ha a mérleget nem mi emeljük a magasba, nem mi kalibráljuk.

A nemzedék, amelynek egyedül jövője van. Micsoda romantikus program! Mindközben ezt az idősíkot nem szokás választani, csak előírni. Mi köt össze kortársaimmal? Kezdem azt hinni, hogy nem az illúzióvesztés, hanem az illúziónélküliség. Feszület, Lenin-szobor és családi ereklyék helyett a jog istennője áll íróasztalomon, s hiába nem lettem jogász, mégsem merem elmozdítani posztjáról. Talán enyém a történelem első olyan generációja, amelyik nem akarja felforgatni a világot. Ahhoz túlságosan sokat tudunk a történelemről, hogy ezt tegyük, de ahhoz, hogy belássuk, a császár birodalmában nincsenek végső megoldások, túlságosan keveset. Miért nem fogja senki közülnk olvasni a soraimat? Miért lesz számunkra érvénytelen, amit írok, s miért szükségszerű, hogy eleve lemondjak az érvényesség igényéről? Ha kíváncsiak vagyunk kultúránkra, nyelvet kell találnunk a válaszokhoz. A tudományos fogalmak sínpárjai menetrendszerint járnak a végtelenbe, a hideg logika öntőformája az ügyes mesterember kezére áll, ám minden, ami kipróbált, begyakorlott, kikövezett, egyre távolabb sodor a személyiség benső magvától. Amitől leginkább szorongunk, semmi más, az elhagyatottság és a kétségbeesés lehet az egyetlen szövetségesünk. A szépirodalom pedig egyetlen esélyünk,

hogy ki-ki szóba álljon önmagával. Nincs borzalmasabb és felemelőbb ugyanis, mint amikor zilált, hajnali gondolataim megrémülnek a fehér lap tükrétől. Legutóbb riadtan telefonáltam a menyasszonyomnak: nem tudok írni. Milyen nagy ilyenkor a kísértés arra, hogy elanyagatlanodva a bizonyosság szoknyája mögé bújjak: ügyeket intézzek, lóssakfussak, netán hivatali állást keressek. Idejétmúlt hivatás a költőé, csak éppen elfelejtették leváltani. Megismerési formaként, világmagyarázatként nincsenek trónkövetelői. Akkor hát miért kiáltanak ki új és új királyságokat idegen dinasztiák? Költőtől ilyen kérdezni a legnagyobb megátalkodottság; mert a költészetet, a művészeteket, a valódi kultúrákat éppen az jellemzi, hogy nem elégszenek meg önmaguk beiktatásával; de hogy mire utalnak, mi szorul rá a jóváhagyásukra, a saját eszközeikkel kifejezhetetlen másként, mint az adott alkotással vagy kulturális gyakorlattal. Napról napra tapasztaljuk ugyanakkor, hogy lehetséges az olyan kulturális gyakorlat, amelynek nem tulajdonít értelmet a közössége, nem teszi magáévá, nem fogadja be. Kultúra, amely nem válik kultúrává. Így aztán a költő önmaga magyarázatára kényszerül. Magyarázódik, létjogosultságát igazolja, eszközeit felülvizsgálja. Egyszerre kell megújulnia, és megalkotnia a világot, amelyre utal, amelynek a kifejezéséhez új eszközöket készít.

De hogyan is végezhetné el más dolgát a saját eszközeivel?

„A költészet egyedülálló dicsősége, hogy senki költő még meg nem gazdagodott belőle.” Ezt Pilinszky írja, majd később hozzáteszi: „persze – önhibájukból vagy azon kívül – a költők időnként elvesztik szegénységükből a teljességet. [...] Ez az állapot csaknem olyan, mint ha egy költő meggazdagodott volna. *Majdnem* és *mintha*. De az már megint a költők és a költészet dicsősége, hogy a költők ilyenkor is, csak szegényen és a teljesség vigasza nélkül is nem akarják lerombolni ezt a *minthát* és *majdnemet*, hanem úgy élnek vele, mint végvári vitézek az utolsó vizesárokkal, bástyafallal. Tudják, hogy egyedül így menthetik át – a mindenséget.” *Tudják*: Pilinszky, a nagy költő tudta, én persze nem tudhatom, hogy a mindenséget mentem-e át, vagy csak menekülök valami elől. A legtöbb, amit tehetek, hogy várakozom, és hagyom, hogy a gondolatok betérjenek hozzám. Betérnek-e, vagy sem, fogalmam sincs, de ha nem merem vállalni a kockázatot, büntudat kínoz. Pilinszky szegénysége olyan, mint a Biblia említette „lelki szegényeké”, ily módon pedig kiterjeszhető az egész kultúrára. A költészet iránt kizárólag úgy volna szabad elköteleződni, hogy lemondunk a meggazdagodásról, ettől „egyedülálló”; de egyetlen hivatást sem volna szabad kizárólag a csillogásért, a megbecsülésért választani. A költő akkor költő, ha a költészetet is kész kétségbe vonni, mikor az kiragadná a szegénységből, ami nem csupán az anyagi szegénység. A teljes létbizonytalanság fenyegetését kell elviselnie: mikor a költő nem ír, fölösleges, nem úgy, mint a hivatalnok, aki öltönyében és aktatáskájával az utcán is magas beosztású tisztviselőnek érezheti magát.

Az íráson kívüli helyzet a csillapíthatatlan gyámoltalanságé. De egész kultúrállapotunk úgy fogható föl, mint az *iblettelenség* állandósulása, mely miatt elszakadunk a kultúrától: egyikünk sem a maga dolgát végzi el, hanem mindenáron meg akarjuk fogalmazni az eszközeinkkel kifejezhetetlent, amelyre csak utalnunk volna szabad. Ezt mondja ki Nagy László is: „képzeletemre bízál édes munkát, / mert immár úgy szorgoskodik, / hogy a sarkamtól torkomig / forraszt rám forró hamubundát, / rádióaktív iszonyt – / félek, hogy minden rejtelmet kibont / s végül már semmi se fáj”.

Czesław Miłosz pedig az *Ulro országában* Beckett szemére hányja, hogy úgy tesz, mint ha a púpost, aki pontosan ismeri testi fogyatékoságát, folyton annak fölhánytorga-

tásával gyötörné. „Az unalom figyelmeztető jel. Miért olvassak prózáírókat és költőket, ha tudom, mit találok náluk: még egy értekezést arról, hogy az ember semmi, szappanbuborék, olyan lény, amely számára a fizikai élvezet vagy fájdalom állapotain kívül minden csak ámitás.” Természetesen a művészet nem merülhet ki egy bizonyos vallás igazolásában, de hit nélkül sem életképes. A költői képzelet úgy hisz a „verselettiben”, hogy eredendőbb bármely teológiai és tudományos világgépnél. Czesław folyamatában éri tetten: a tudományos világleírásokkal versengő poétai látomások hogyan keveredtek gyanúba, szorultak ki a *megismerés* érdeklődési köréből. A tudomány lefokozza az embert, s Miłosz óv attól, hogy egyeduralomra törjön, mégis keserűen írja: „előre látható, hogy elveszíti jelentőségét az úgynevezett szépirodalom, melynek »vezető« szerepe egyébként is új keletű [...], de már nem itt fogjuk keresni az ember sorsára kiható legfontosabb gondolatokat”. Ez a helyzet csak ideiglenes lehet. Az irodalom nemcsak nem mondhat le arról, hogy a megismerés eszköze lehessen, világokat varázsoljon, de az emberiséget sodorná végveszélybe, ha így tenne. A sorsunkra kiható legfontosabb gondolatokat egyszerűen nem találjuk meg máshol. Sem a kozmogónia nem oldotta meg az emberi rendeltetés rejtélyét, sem a keresztény teológia azt, hogyan bontakozik ki az istenképeség; de a demokratikus politika sem ad választ a közjó vagy a modern jog az igazságos közállapotok keletkezésére. A szépirodalom országa ott kezdődik, ahol a tudományos birodalmak határai húzódnak.

II.

Minket mintha minden kötöttség alól felszabadítottak volna már, de legfőként a személyiségünktől szabadítottak meg, amely így folytonosan megkísértett. A személyiségben nincs többé semmiféle tilalmas vagy titkos, mely a Másikkal valódi közösségbe vonná, hogy a tiltást együtt feszegessék, a titkot együtt fürkésszék; nem, ma mindent úgy mutogatnak nekünk, mintha végső kiteljesedésének lehetnének tanúi: a demokráciától a piaci elven át Európáig, az egyéni elfojtásokra, társadalmi tabukra, kollektív hazugságokra fényt derítő művészi formanyelvektől a sejtbiológia és a részecskekutatás igazságáig. „»Leleplezni mindent«, ami az ember metafizikai helyzetét illeti, ez a gesztus a már ismert mintát másolja, és szoros összefüggésben áll az emberi természet fokozatos redukciójával” – jegyzi fel Czesław Miłosz.

Nem vonz bennünket a művészet utalástermészete, mert azt hisszük, hogy amire utal, célozgat, más tudásformák fegyverzetében *expressis verbis* kinyilatkoztatható; ezért aztán a művészt hajlamosak vagyunk koncként odadobni a politikának: „légy politikus, ha a közösség sorsa izgat”, vagy a szórakoztatóiparnak: „légy fesztelenül mulattató, ha a hatásra vadászol”. Csakhogy az intézményes politika kizárólag *másként* utalhat *ugyanarra*, a művész *mint művész* hidegen hagyja; a szórakoztatás kereskedői világában a művészet – különösen a költészet – alulmarad vetélytársaival szemben. A költő sem professzionális politikusként, sem médiasztárként nem költő többé. Ha programja nem az átlényegülés, a metanoia, hanem az átváltozás, a metamorfózis, föl kell áldoznia költészetét, mihelyst célba ér.

Ezek a csábítások nemcsak az író, de az irodalmat, a művészeteket is könnyűszerrel megronthatják. Hogyan jön mindez a kultúra jelenkori állapotához? Abbéli igyekeze-

tünkben, hogy elkerüljük a világ felforgatását, össze nem illő kockákkal dominózunk. A civilizáció vívmányait kulturális értékeként tüntetjük föl, a kultúrát pedig akként, mintha a művészetekben teljesedne ki; nota bene, ha igazán elgyávulunk, a szabadság hamis ábrándjába ringatjuk el mindhármat. A civilizáció merőben technikai indíttatású megszelídítése a külső és a belső természetnek, a fölöttünk és a bennünk uralkodó ösztönös erőknél. Házakat és atombunkereket, katedrálisokat és erkölcsi szabályokat létesítünk az időjárás, illetőleg az emberi gyarlóságok viszontagságai ellen. A civilizáltság foka az állatvilágtól való távolságunkat méri. Igen, az erkölcs is civilizáció bizonyos értelemben: lopni bűn, lopni annyit tesz, mint elvenni a másét; de vajon lopás-e a leigázott város kifosztása, az egyházi tized, a „tőkés extraprofitja”, a rosszul felhasznált adó beszédese, a közbeszerzés, netán az Isten markából kinőtt végkielégítés? A civilizáció némán hallgat. A kultúra viszont egészen más. Míg a civilizáció azt a célt szolgálja, hogy biztonságosabbá, kiszámíthatóbbá, kényelmesebbé váljanak a mindennapjaink, addig a kultúra értelmet visz az emberi együttélésbe, megcsillant valamit abból a lehetőségéből, hogy többek vagyunk, mint domesztikált állatok.

Idáig sok gondolkodó egyet szokott érteni, de az efféle megközelítés is pontosításra szorul. Hiszen hamar észrevesszük, hogy bizonyos kulturális minták, gyakorlatok visszatértenek bennünket vegetatív eredetünkhöz. A számtalanszor jellemzett fogyasztás kultúrája túlmutat már a civilizációs megfontolásokon, mivel nem egyszerűen az motiválja, hogy lezserül és melegen öltözzünk, hanem a ruhavásárlást *önként* tételezi; nem magától értetődő kínálatot nyújt a szabadidő eltöltésére, hanem *életcél* magasztosítja a kikapcsolódást, a televíziónézést; nem elégszik meg azzal, hogy a tudást az egyéni túléléshez szükséges attribútumként nevezze meg, de a személyiség legmélyebb rétegéig hatol vitán felülálló kívánalmával, hogy a jövedelmezőbb tudást válasszuk, mert minél több hasznot hajt, annál nagyobb elismerést érdemel. Így válik a műveltségismény tudásiparrá, az okos személy tájékozott egyénné, a kiművelt emberfők gyülekezete információs társadalommá. Egyszerre léteznek civilizációs és kulturális értékek a szellem világában: az előbbieket hivatottak szolgálni az egyén és a közösség (régóta marxista kifejezéssel) bővített újratermelését, (korszerű terminológiával) a fenntartható fejlődést; az utóbbiak viszont a „lét elviselhetetlen könnyűségét” tartalommal töltik meg: mi végre élünk itt és most, miért helyesek a civilizációs célok. Ma azonban azt tapasztaljuk, hogy a kultúra világa a civilizációs célképzeteket önmagukkal magyarázza, az „egy” biológiai és a „sok” szociológiai szükségleteinek habzsoló kielégítésére buzdít. Arra, hogy egyikünk se azért éljen, amiért személyiségként megszületett, hanem amiért a tömeg közé terelték. A tömegnek nincsenek ugyanis vágyai, csak az egyénnek; a tömegnek hipotetikus, általánosított szükségletei vannak, amelyek független személyiségként nem lelkesítenék.

A valódi kultúra, amely a civilizációs értékeket eszközértékeként kezeli, nem a tömeget látta az egyénben, hanem a másikkal összekötő istenképiséget és az anélkül ki nem teljesíthető személyiséget. Az ember alapvonása, hogy utalásszerkezete van, sohasem érheti be a valósággal. Értékválasztásai nem véletlenszerűek, jóllehet nem is szükségesszerűek. Szabadságunk abban áll, hogy a fiziológiai és a szociológiai adottságokat ne a saját és ne is az „akárcik” tetszése szerint haladjuk meg, hanem a közösségi kultúra mutasson irányt.

Miłosz jól látja, hogy ha az emberi lény pusztán esetleges mutációk eredménye, akkor „az emberi értékek szférája és a világmindenség sziklaszilárd törvényei közt nincs

semmiféle kapcsolat”, az emberiség pedig kiszolgáltatott a végső katasztrófáknak, hiszen mi is léphetne közbe? A történelem során előfordult már, nem is egyszer, hogy olyan kulturális értékeket határoztak meg, melyek a civilizációsakat is elpusztították. Közkeletű, de velejéig hamis, kártékony érv: a kultúra ne állítson semmit pozitívan, mert előbb-utóbb erőszakot szül. Akik ezt követelik, nem értik meg, hogyan működik egy kulturális közösség, annak életét ugyanis a kulturális értékek szükségszerűen pásztorolják, csak éppen nem mindegy, mifélek. Nyikolaj Bergyajev, a szabadság apostola ezt írja: „a technikai civilizáció tulajdonságaiból adódik, hogy egy barbár ugyanúgy élhet vele, mint a magas kultúra embere”. Mélázzunk el afölött, hogy az *acquis communautaire* vajon az európai civilizáció terméke vagy a kultúra teremtménye...! „A tömeg elsajátítja a technikai civilizációt, és szívesen fegyverkezik fel vele, de igen nehezen tesz szert szellemi kultúrára” – folytatja az orosz filozófus. Mégis joggal beszélünk tömegkultúráról, amely nem azonos a civilizációval, és ha korunknak, a XXI. század elejének kulturális tablóját festenénk meg, nem csupán alábbvaló párja a magaskultúrának. Hogyan osztható ily módon ketté egy közösség kultúrája? Mindnyájan részesülünk ebből is, abból is, de nem mellékes, hogy milyen arányban és milyen mélységben. A tömeg nem hoz létre kultúrát, ez kétségtelen; kultúrát kizárólag személyiségek alapíthatnak és közösségek tarthatnak fenn.

Bergyajev szerint „az egész életre kiterjedő technika rombolóan hat a kultúrára”, s lázadásra szólít fel „a technikai civilizáció győzelmi menete ellen”. Úgy véli, hogy a kultúrát teremtő géniuszok szemben állnak a mindenkori kultúrával. „Egy bizonyos stílusú, nagy kultúrájú ember rendszerint mindenről utánzó jellegű, átlagos, a csoportra jellemző véleményeket nyilvánít, még ha ez az utánzás a kulturális elitben, igen megválogatott csoportban alakult is ki.” Lehetséges, hogy a kultúrában mindig benne foglaltatik a tömegszerűség? Ez esetben korunk specifikuma nem az, hogy a tömeg pusztán civilizatorikus szükségleteit elégíti ki általa, hanem hogy az átlagember (*das Man*) kultúrájával szakító „zseniket” (de visszafogottabban nevezzük őket gondolkodó embereknek) szintűgy beszippantotta az eltömegesedés, melyről hozzánk képest Ortegának csak gyermekien naiv elképzelései voltak. Nem igaz, hogy minél civilizáltabbak vagyunk, annál kultúráltabbak is: a kettő egymás ellenében is dolgozhat.

III.

Most akkor hányféle kultúrában élünk? El kell ismernünk, hogy az átlagember kultúrája a civilizációs feltételekhez képest eddig sosem tapasztalt mértékben alacsony színvonalú, voltaképpen feloldódik a civilizációs bőkezűség imádatában; a gondolkodó ember kultúrája pedig eddig sosem tapasztalt mértékben ki van szolgáltatva az átlagember igénytelenségének. Botránnyos és példátlan helyzet, hogy az átlagember kifejezetten büszke saját tudatlanságára, mert amiképp a totalitárius rezsimek a kegyetlenséghez, a mai demokráciák ugyanúgy biztosítanak ideológiát a bárdolatlansághoz. John Kekes a gonoszság szekuláris problémáját taglalva arra a következtetésre jut, hogy „az ideológiák teszik lehetővé követőik számára, hogy igazolják az általuk elkövetett gonosz cselekedeteket. [...] Azzal, hogy elkötelezik magukat egy ideológia mellett, identitásra tesznek szert, tagjaivá válnak a hasonlóan gondolkodó emberek közösségének, követésre méltó ideált

találnak, magyarázatot kapnak a fennálló állapotok tarthatatlanságára.” A diktatúrákat mindig a tömegekre hivatkozva működtethették, mert a legtöbb ember alkalmatlan a szabadságra; nem szabad akar lenni, hanem civilizált, ezért kultúrája is olyan lesz, amelyik a civilizációs eszközértékeknek alávetett. Az ideológiák tömegeket sorakoztatnak maguk mögé, nem teremtenek közösségeket, s ilyen értelemben a zsarnokság is, a demokrácia is „csak” egy-egy ideológia. Egyedül a művészet képes hatat üzeni a személyiséget csonkító ideológiáknak!

Korunkban a gondolkodó embereknek nincs többé tekintélyük, mivel a demokratizmus elve felülírja az arisztokratizmus elvét, így valódi alternatívát sem támaszthatnak, ellenkultúrát sem alakíthatnak ki. Ami nem tagozódik be a mindössze mennyiségi és hatékonysági ismérveknek feláldozott kultúrába, az nem is létezik, ráadásul e szemfényvesztő csinnadratta arra is gondot fordít, hogy saját maga ellenzékeként egy álmagaskultúrát – mint a valódi kultúra délibábját – mutasson fel a kallódó tömegnek. De kanyarodjunk vissza egy fontos megállapításhoz, amelyen átsiklottunk! A tömegkultúra előtti történelmet az jellemezte, hogy a kultúrát géniuszok alapították, majd bízták a közösségre, amelynek tevékenységét áthatotta, identitását meghatározta. A közösségben jelen volt, sőt akár létszámbeli fölényben is lehetett a tömeg, mely eltorzítva, kifecamítva, megcsonkítva, megrongálva fogadta be és örököltette át a valódi kultúrát, de jellegének kimunkálása fölött nem gyakorolt hatalmat. Ne feledjük, hogy erre a civilizációs feltételek – az iskolázottság ki/elterjedtsége vagy az információcsere gyorsasága – sem tették képessé. A művész és a tudós szerepe a kultúrában mindig is kettős volt: a hegeli „megszüntette megőrzés” kivette a részét a kulturális hagyományból, de rögtön szembe is szállt vele, megújította azt, és pedig legtöbbször azon a jogcímenen, hogy vissza kell térni a hagyomány eredeti értelmezéséhez, amelytől a romlott kortársak elrugaskodtak.

Rossz közérzetünk forrása, hogy mára, az adott körülmények közepette ez a gyakorlat folytathatatlaná vált. Félve írom le, nem azért, mintha belenyugodnék, s egyáltalán: szabad volna belenyugodnunk, de mindennapi kisstílusú önámításaink fullasztók. Mitől roppant meg a valódi kultúra folytonosságának gerince? A művész ma is tenné a dolgát. Részévé válna, csatlakozna a kulturális közösséghez, csakhogy ez a közösség nem létezik valójában, mert eltömegesedett, ezért alakul ki – mintegy tudományos elméletközösségként – a szakmaiságnak felfogott művészet, amely egyre belterjesebb, szétdaraboltabb, felőrlik műhelygondjai, vagy belezuhan a visszhangtalanságba. A művész sosem volt jó viszonyban a korrallal, amelyben élt. Sőt, a nagyszabású műalkotásokat gyakran ihlette az elkorcsosult közönség, a meddő környezet, hiszen abból kiindulva, azt ábrázolva, de azal perlekedve született meg. A művészet nincs meg ellensúly nélkül. Ha egy kulturális közösség valamennyi tagja virtuóz zenész, korszakalkotó képzőművész vagy látnoki költő volna, az éppúgy végveszélybe sodorná a művészetet, mert nem tudna semmiből feltöltekezni, mint mikor mindenki virtuóz zenészként, korszakalkotó képzőművészként vagy látnoki költőként viselkedik, de fogalma sincsen, miben áll annak lenni, mivel lelke mélyén semmibe veszi a művészlétet, s csak kedvtelésből produkálja magát, hiszen „mi az neki”.

Ez változott, a tömeg vette át az irányítást a kultúra fölött, nem a gondolkodó ember, akinek esélye van a géniusz felismerésére, képes erőfeszítéseket tenni, rendelkezik kellő műveltséggel és minőségérzékkel. Bergvaje jó látja, hogy „rendkívül fontos meghatározni, hogy a kultúrában milyen a viszony az arisztokratikus és a demokratikus

alapelvek között”. A csoportos arisztokratizmus, a bezárkózó kulturális elit elsatnyul, „inkább a fogyasztás, semmint a teremtés jellemzi, egocentrizmusa és elszigetelődése az-
 zal jár, hogy az életet az irodalom pótolja”. Aztán hozzáteszi: „Az igazság olyan érte-
 lemben arisztokratikus, hogy a minőség és a tökély elérését jelenti a megismerésben
 függetlenül a mennyiségtől, az emberek mennyiségének véleményétől és igényeitől. Eb-
 ből azonban korántsem következik, hogy az igazság csupán a kiválasztott kisebbség, egy
 arisztokratikus csoport számára létezne, az igazság az egész emberiség számára létezik,
 és minden ember arra hivatott, hogy részesüljön belőle.” Csakhogy a kulturális közössé-
 gek lefokozódtak tömegekké, nem akarnak részesülni az igazságból, sőt a hivatalos poli-
 tikai ideológia azt tanítja, hogy nincs igazság és tekintély, versengő vélemények vannak
 csupán a kultúrában, melyek állításai, értéktételezései ellenőrizhetetlenek. Napjaink kul-
 turális elitje nem azért él „hamis magányban”, mert ab ovo kiveszett belőle a „szolgálat
 tudata”, hanem mert a minőség nem érthet szót a tömeggel, s ez persze negatívan hat
 vissza rá, sznobba vagy cinikussá válik. A jó művész nem leereszkedik a közönséghez,
 nem függ tőle, hanem fölemeli magához. Megteremti őt. Ahhoz viszont, hogy fölemel-
 hesse, nem lehet egy karnyújtásnál távolabb tőle.

De van még egy bökkenő! A művész szembenállása a kultúrával nem egészen új ke-
 letű. Bergyajev úgy fogalmaz, hogy „a kultúra azonban már a tűz kihűlése”, benne „az
 emberi természet elidegenedése, külsővé válása megy végbe”, az alkotói felismerés el-
 kezd hanyatlani. Az orosz filozófus radikálisan perszonalista filozófiájával nem érthetünk
 mindenben egyet, legfőként a közösségek alábecsülésével nem, ám a probléma ettől
 még megmarad: a művészi szabadságé. Vessünk egy pillantást a költőre mint a teremtő
 elme archetipusára! A költészet hagyománya a kultúra része, a költő eszméit, fogalmait,
 mintáit tőle kapja – a novum igényével, de minek a nevében és miféle mércét válasz-
 tva mond ellent, üzen hadat elődeinek, akiknek mindent köszönhet? Saját személyisé-
 ge, egyetlensége furdalja, hajtja belülről, de nemcsak az, a kultúra megváltozott jellege
 is a költészet feladatáról, a versírás lehetőségeiről vallott felfogás korrekciójára ösztö-
 kéli. Mindeközben legfőbb vitáját mégis saját korának kultúrájával folytatja, hiszen rossz
 közérzetéből fakad ihlete. Kultúrkritika? Mi más lehet egy költő alapállása, mint a daco-
 lás, számára a kultúrát az a szellemi közeg jelenti, amely körülveszi, s ebbe beletartozik
 a hagyomány értelmezésének jelene, mert a múltból csak annyi érvényesülhet, amennyit
 a pillanat kitakar, és nem választható le róla az eltömegesedés, a színvonalvesztés sem;
 az értékek leértékelődése éppúgy a mi kultúránk, mint egykori tündöklésük emléke.

Szeretjük a kultúrát, hajlamosak vagyunk a körülöttünk serényen munkálkodó nega-
 tív hatások gyógyírjének tartani. Ez rendben is volna. De mit tehet a költő, ha azt
 akarja, hogy olvassák? Máskülönbén rásütik az avított, anakronisztikus, érthetetlen jelző-
 ket. Művészetének ki kell lépnie a kultúrából azért, hogy költő legyen, azzá kell válnia,
 aki lenni akar, s nem maradhat az, akivé a kultúra formálta; ám fenn kell tartania a ro-
 konságot a mindenkori kulturális állapottal, mert csakis ahhoz képest hat az újdonság,
 az alternativitás, a példamutatás erejével, ahhoz viszonyítva izgalmas. Különbnek kell
 lennie. Ettől persze a költő nem lesz népszerű: az átlagember nem nézi jó szemmel,
 hogy kulturális attitűdjét kritizálják, még kevésbé jóhiszemű a fennsőbbeskedőnek
 vélt magatartással szemben: „Én nyolctól ötig gürizek a hivatalban, mit akar tőlem vala-
 ki a társadalom pereméről?” Az olvasó így általában pusztán a potencialitás marad, s a köl-
 tői minőség azon áll vagy bukik, hogy vajon alkalmat nyújt-e partnerré fogadásához.

Minél nagyobb a különbség a kultúra és az abból kikapaszkodó művészet között, a befogadó annál nagyobb erőfeszítésére volna szükség, és annál nagyobb a belterjesség, sőt a minőségi követelmények elsikkadásának veszélye. Manapság ez a differencia olyan hatalmas, hogy gyakran mondjuk is: művészetellenes korban élünk.

Nem a szabadság korában? A költő látszólag szabad, de az egzisztenciális szabadság nem a cenzúrán múlik. Más a polgár szabadsága, és megint más a személyisége. Szabadnak lenni zsarnokságban, demokráciában egyaránt nehéz feladat. A rendszerváltozás-kor a polgár szabadsága köszöntött be, amit akkorra a vállalkozás szabadságával, a gazdasági nivellálás megszüntetésével lehetett azonosítani, ám csak kevesek húztak hasznot e civilizációs értékekből. A demokratikus szabadságjogok relatíve meghatározatlanok, nem a kultúra, hanem a civilizáció termékei, így a fogalmak és az értelmezésük közti hermeneutikai távolságot az ideológiák töltik ki. Importált doktrinerizmus, politikai akaratlagosság, de sohasem kulturális értékek. A személyiség *egzisztenciális* szabadsága, vagyis a „kultúra kis körei” egyre szűkültek, holott nem korlátozott erőforrásról van szó, ellenkezőleg: minél többen tagjai a kulturális közösségnek, annál kifizetődőbb a fenntartása. A demokratikus szabadságjogok elsősorban a hatalmasoknak kedveznek, akik a civilizációs jótéteményekből a tömeget is részesítik, és gondosan ügyelnek arra, nehogy a tömegből közösség legyen: övék a sajtó, a szólás joga, a szervezkedésé, alapításé, bejegyzése, gyarapítása. Az internet roppant veszélye abban rejlik, hogy elhiteti az akárkikkel: van beleszólási lehetőségük, miközben pusztába kiáltott véleményük semmit sem farag a világon; de ugyanitt elforgácsolódnak a gondolkodó emberek okos érvei is. A hanyatlás azonban meredekebb, mert a tömegember nem veszi észre, hogy magamutogató viselkedése nem szolgálja a *saját* érdekeit sem, örökké mások érdekeinek, manipulációjának marad alávétve, és a média lassacskán a civilizáció előtti természethez, a barbarizmusba veti vissza.

A gondolkodó ember, a művészet olyan kultúrában érdekelt, amelyben az egyén nem egoista individuum, de nem is teljes mértékben a kultúra foglya. „A személy önmagát meghaladó, transzcendáló lény, [...] az jellemzi, hogy soha nem lehet elég önmagának, soha nem jelentheti a végső célt önmaga számára” – írja Bergyajev.

IV.

A művész olyan kultúrában érdekelt, mely nem egészen a kultúra foglya! Szédítő paradoxon! Csodatévő-e hát a művész? Dehogyan, ő nem szent, aki követhetetlen példát mutat mártíriumával vagy aszketizmusával, éppen ellenkezőleg, a művész azt várja, hogy ériék utol, gondolkodásra hív. Részvételre, de nem az elvont szakralitásban, agapikus szeretetben, hanem konkrét művek értelmezésében, befogadásában, elsajátításában. Mi a jelenkor művészenek legviszolyogtatóbb csapdája? Az objektiválódott – bergyajevi módon –, elidegenedett kultúrát egyre nehezebb személyessé tenni, saját hasonlatosságunkra formálni, mert a hagyományt zárványokba fagyva, betokosodva őrizzük, a pillanat pedig nem intéz vele szemben kihívást. A jelen különbözősége a múlttól nem okoz megtermékenyítő gondot egyikünknek sem, csak lebénít. Nem, a hagyományt nem termékenyíti meg semmi. Mi is volna alkalmas rá? Nincsenek alternatívái a fogyasztás elsődlegességének; bármivel is szembesítjük, a történelem egy tragikus korszakára isme-

rünk, s ez visszadöbbsent. Mintha elhasználódott volna a múltunk. A műalkotás egyre kevesebb valóságot bír el, minél őszintébb egy vers, annál depoetizáltabb. Ez viszont fokozatosan a művészet önfelszámolásához vezet, a jelentés nélküli szövegirodalomhoz, a konkrét költészet földhözragadtságához, végül pedig ahhoz, hogy a szövegkorpuszt a hófehér papír helyettesíti, de nem azért, mintha feltámadt volna az olvasó lelkében, hanem mert meg sem született a költőben.

Világvégét festek? Nem jellemző rám a chiliasmus, még kevésbé a ráhagyatkozás. De föl kell ismernünk a kultúra áttörési kísérleteinek megannyi tévútját. Szokás a művészet eljelentéktelenedéséről szónokolni. Egyesek az irodalom haláláról prófétálnak, mások azt bizonygatják, hogy csak ez a művészeti ág vált hangsúlytalanná, ám hebegnek-habognak, ha rákérdesz, mégis melyik a hangsúlyos. Csakis akkor fogunk emberhez méltó kultúrában élni, ha lesz olyan művészet, amelyik fölé emel. Bergyajev figyelemre méltó megállapítást tesz a kultúra irányairól. Klasszicizmus és romantika örökös viszályáról ír. „A klasszicizmus nem egyéb, mint annak állítása, hogy elérhető a teremtés produktumának tökélye az objektívált világban, miközben a produktum teljes mértékben külsővé válik a megteremtőjéhez képest. A klasszicizmust nem érdekli a teremtő ember egzisztencialitása, és nem keresi annak kifejeződését a műalkotásban. Ezért a klasszicizmus végeességet követel a mű megformálásában, a tökély jegyét látja a végében, és fél a végtelentől [...]” A tökély lényege pedig, hogy időtől, tértől, személytől független minőség, s ha egyszer már megvalósult, többé túl nem szárnyalható, csak másolható, ismételhető. A posztmodern művészet tökéletesen idomul a tőlünk elidegenedett, „kihűlt közép kultúrához”, mert nem igyekszik úgy ábrázolni, hogy ráismerjünk és felülemelkedjünk rajta, hanem megcsontosodott szabályoknak rendeli alá magát, védégszövegeket épít be, torzít el, ír újra. Nem az alapul vett klasszikus művek jelentik természetesen a „kihűlt közép kultúrát”, hanem a hagyományalkalmazás mikéntje, mely a *hic et nunc* kihívásaira rá se hederít, sőt gúnyt űz a hagyományból, amiért nem veszi fontolórá, hanem csupán játszadozik vele. Ezzel szemben „a romantika a végtelenre irányul, és ezt akarja kifejezni, elmerül a szubjektivitás világában, és az objektív produktumnál többre becsüli magát az egzisztenciális teremtő lendületet, a teremtő lelkesültségét”. Bár Bergyajev elismeri, hogy sem tiszta klasszicizmus, sem tiszta romantika nem létezett soha, és hasznos keretet eszkábál a gondolkozáshoz, a nagy ellentmondásokat nem tudja feloldani.

Ha a kultúra „objektívációját” a művészet „transzcendálása” haladhatja meg, az alkotó ember hogyan léphet át egyikből a másikba anélkül, hogy a kultúra foglya maradna, s a kultúrába bezárt átlagember hogyan döbbenhet rá erre az átlényegülésre anélkül, hogy maga is alkotóvá ne válna? Ha a demokratikus kultúrát a művészet arisztokratizmus tartja fenn, teremti egyfolytában újjá, hogyan választódik ki az előbbiből az utóbbi, hiszen az egyenlőségben nincs tekintély, s a kultúrában elvegyülő művészet miként őrizheti meg a szabadságát? Bergyajev olyannyira felszabadítja a rabságba vetett embert, hogy a személyiséget kiszakítja a kultúrából, amelyből származik, s gyakorlatilag Istenné avatja. A kívánatos kultúra ennek alapján *apofatikus*, tagadásokra épül, negatív állításokra, mert *pozitíve* egyedül a szabad személyiség tételezhető. Az orosz bölcs legnagyobb tévedése éppen az, hogy az Istennel való „transzszubjektív találkozás”, a polgárosodás Isten Országába nem zajlódhat le az elvont „keresztény gyülekezetiesség” keretein belül, mert az efféle apofatikus kultúra nem más, mint civilizáció. Hasonló a helyzet az arisztokra-

tizmussal is, hiszen el kell ugyan ismernünk, hogy két személyiséget az istenképiség köt össze, csakhogy az kizárólag kulturálisan fogalmazható meg. Ahhoz, hogy az Isten Országát építhessük, előbb otthonosan kell mozognunk a Sátán Országában.

Korunk tragédiája ebből az aspektusból érthető meg igazán. Hogy tisztán lássuk, mit jelent a klasszicizmus, időzzünk el kicsit egyik fő teoretikusánál, Gotthold Ephraim Lessingnél. Abból indultunk ki, hogy a művészet lényege utalástermészetében rejlik. Sokan leírták már: minden azért történik velünk, hogy egy könyvben érjen véget. A költő, mikor nem ír, sóvárog az írás után, s titkon reméli, hogy a világ tüneményeiből mind-mind költemény sarjad. Ha ír, világhiányos állapotban a világra vágyik. Ugyanígy az olvasó is: jár-ke, törli magát, s várja, hogy kezében egy könyvvel a pamlagba süppedjen, ám ha olvas, úgy érzi, minden sort valóságosan át kell élnie a megértéshez. Minden sor azért íródott, hogy egyszer életre keljen. Hasonlóan bonyolult, ahogy szépség és jelentés összefonódik. Ami szép, jelentés nélkül giccses; ami jelentésszerű, szépség nélkül száraz és didaktikus. Hogy mi a szépség és a jelentés, a klasszicizmusok tudják csak precízen kijelölni. A felvilágosodás klasszicizmusa szerint: az antikvitás, úgy, ahogy örököltük. A posztmodern klasszicizmusa szerint: mindaz, ami egy bizonyos filozófiai modellnek megfelel. Mindkettő mérhetetlenül realista, belefut a létezőbe, nem emel föl.

A mindenkor klasszicizmusok zavartan torpannak meg az előtt, hogy mi legyen a tökéletesség mércéje. Lessing, mint a nagy gondolkodók általában, átlátott korának gyengéin, s nagyszerű értekezésében, a *Laokoón*-ban cáfolta a tézist, hogy tudniillik „a festészet néma költészet, a költészet pedig beszélő festészet”, vagyis hogy a költészet etalonjává a képzőművészetet kell tenni, a költő akkor jár el helyesen, ha a festőt és a szobrászt utánozza. Lessing azonban nem megy olyan messzire költészet és képzőművészet szétválasztásában, mint első olvasásra hinnénk, hiszen – hogy csak egy példát említsek – mindkettő feladatául azt írja elő, hogy gyönyörködtesen, az érzékileg tetszetőset ábrázolja. Csakhogy: „vannak olyan szenvedélyek és a szenvedélyeknek olyan fokai, amelyek az arcon a legrútabb eltorzulásokban nyilatkoznak meg, s az egész testet olyan erőszakolt helyzetekbe hozzák, hogy veszendőbe mennek mindazok a szép körvonalak, amelyek nyugodtabb állapotában jellemzik. A régi művészek tehát vagy mindenestül tartózkodtak e szenvedélyek ábrázolásától, vagy csekélyebb fokra szállították le őket, amelyen még alkalmasak bizonyos fokú szépség hordozására.” Ezért Homérosz és Vergilius merészebben ecsetelhette a fájdalmat és a haragot, mint a szobrász. De Lessing hiába ostromozza a költészetet a festészettel mérő „álkriticát”, mely „a költészetben: a leíró kórt, a festészetben az allegorizálást eredményezte: amazt beszélő festménnyé akarták tenni anélkül, hogy lényegében tudták volna, mit lehet és mit kell lefesteni; emezt pedig néma költeménnyé anélkül, hogy megfontolták volna, milyen mértékben képes általános fogalmak kifejezésére, ha nem akar rendeltetésétől elszakadva az írás valamely önkényes változatává lenni”. Hiába, mert az ábrázolásban a tökéletes testi és természeti szépséget tette meg ideálnak ő is, csak éppen az eszközök különböznek. A szobrász az idomok arányos kimunkálásával mutatja meg ugyanazt a szépséget, amit a költő azzal, hogy egy egész háború, a trójai robbant ki Heléne bájai miatt.

Az antik szobrászat és írásművészet így maradtak egymás és váltak Lessing korának eszményképévé, igaz, az idomulás mikéntjén sokat finomított, alakított a felvilágosult bölcsele. Milyen tanulságot vonhatunk le mindebből? Érdemes összevetnünk a klasszicista korstílust a posztmodern paradigmával. A posztmodern nem a képzőművészetet

abszolutizálja, hanem egy kitüntetett nyelvfilozófiai dogmát, melyet úgy alkalmaz zsinórmértékül, hogy ami nem illeszkedik előírásaiba, az dilettáns. S mi a legfőbb különbség? Az, hogy amíg a felvilágosodás klasszicizmusa a művészet diadalát hirdette a megismerésben, addig a posztmodern bejelenti önnön cselekvésképtelenségét. A művészet bukását a tömegkultúrában. Nem azért épít be vendégszövegeket, utánozza híven és parodizálja epekedően a „régieket”, mert feltétel nélkül tiszteli, hanem mert inkompetensnek tartja technikáit, szemléletét, világnézetét. Inkompetensnek pedig azért tartja, mert a posztmodern mindenestül beleburkolódik a tömegkultúrába: kiszolgálja a politika ideológiáit és a szórakoztatóipart. Lessing hevesen ágál azok ellen, akik a szobrászat szenvedélyeket enyhítő műfogásaira hivatkozva bírálják a tragikus színházat, amiért „elpuhítanak bennünket, mert jajszavak között mutatják be a legbátrabb férfiakat”. Azt is állítja, hogy a korstílus azért követel szenvedélymentességet, mert római eredetű, ahol „a véres amfiteátrumban a nézők teljesen félreismerték a természetet”. A gladiátorok arcán ugyanis nem tükröződhetett a gyötrellem, hibátlan félistennek kellett látszaniuk. Nemde ugyanígy írja elő a ma uralkodó teória, hogy a nyelvi kifejezhetőség műhelygondjai előbbre valók a halálra szánt ember jelentéskeresésénél; hogy a nemi szerepekhez kötődő társadalmi elvárások az autonóm személyiség legfőbb gátjai; hogy a metaforikus gondolkodásmód nem más, mint színpadias költői heroizmus; hogy ha nincs egységes elbeszélése az egyén és a közösség létezésének, ne is törekedjünk rá?

Mai kultúránk is félreismeri a természetet. Olvasom a nagy magyar novellistákat, Cholnoky Lászlót, Gelléri Andor Endrét, Szabó Istvánt. Elhanyagolható lelki rezdülések, egy-egy mozdulat, összevillanó tekintetek, a hétköznapiok töredékes párbeszédei szegélyezik a tudat vulkáni alvilágát. Apró jelek árulkodnak a mélyben lappangó drámáról. Ma már egyre jellemzőbb, hogy a bombaszt, a letaglózó extremitás a művek főszereplője, hiszen kultúránkra, ha nem is a gladiátorjátékok, de a borzongató szórakoztatóipar üti rá a bélyegét; érzékszerveink ezért egyre telítettebbek, ingerküszöbünk magasabb. A feszültségkeltés, a sejtetés finom technikai hatástalanok, mi pedig, ha nem vigyázunk, aléltak maradunk. Szellemi frigidék.

A mi nemzedékünket gyakran vádolják azzal, hogy mindent készen kaptunk. Azt is hallani, hogy az elődök befejezett tudáskincsét már csak megfelelő sorrendbe kell rakni, a hagyományt őrizni kell, nem élni vele. De hiszen éppen ez zülleszt bennünket tovább! Hogyan gyűjthetne a művészet kulturális közösséget maga köré, ha eleve beletörődik abba, hogy eredeti módon ne sajátítsa el a történelmet, ne is avassa sorssá? Lessing azt javasolja a festőnek, hogy olyan képeket alkosson, amelyek tárgya nem ismeretlen előttünk, így a művészet hivatása, a gyönyörködtetés jobban érvényesül. Jól ismerjük, ahogy a posztmodern lemond a valóság utánzásáról, hogy aztán a régieket utánozza. Nem úgy antimimetikus, mint a valóság fölé emelkedő, „végtelenre irányuló” romantika, hanem mint a szerszámaiban csalódott autószerelő, aki tanácstalanul vakarja fejét az elromlott jármű előtt, amit csak szétszedni tud, összeszerelni már nem. Lessing a szépséget a jelentés elé helyezte: „az értelem kép nélkül a legelevenebb költőt is unalmas fecsegővé teszi”, de a posztmodern igazából sem szép, sem jelentésszerű nem kíván lenni, a káoszhoz érzékelt világot másolja szorgosan a papírra. Ne féljünk hát attól, hogy kimondjuk: ha valódi kultúrában szeretnénk élni, a miénk sem lehet egyszerűen felhalmozó, a múlttól harácsoló jellegű: a hagyományunk nincs befejezve, ezért nem elég felismernünk, választanunk is kell és alkotnunk is kell belőle – önmagunkat.

Milosz nagybátyját, a metafizikus költőt idézi: „A zene a Szerelem kiáltása; a Szerelmről való gondolkodás pedig költészet... Az egyiket lenyűgözi az adott pillanat, [...] a másik átadja magát az emlékek hatalmának.” Ismét két művészeti ág szembeállítását! Ennek alapján a zene a szépség, a költészet a jelentés kifejezésében teljesít jobban. Fiatalköltők mesélik nekem, hogy valamiért nem képesek a szerelmről írni: vagy van, vagy nincs, de a poézis birodalmában nem találja helyét. Mitől romlott meg a művészetek utalástermészete? Hiszen ha egy lelkiállapot egyre nehezebben ábrázolható, az esz-közzel vagy annak használatával, és nem a szubjektummal van baj.

Ha nincs muzsika a szerelemhez, akkor költészet sincs a szerelem emlékéhez; ha nincs költészet, akkor értelmező közösség sincs; ha nincs közösség, akkor előbb-utóbb a költő sem esik szerelembe. A sort inkább ne folytassuk.

V.

Minden kultúra újra és újra fölteszi ugyanazokat a kérdéseket; de mi már nem akarunk rákérdezni semmire, mert nem érezzük a kérdéscöltevés súlyát. Pilinszky pontosan foglalta össze 1972-ben azt, ami mára beteljesedett, és a pusztulással fenyeget. „A modern irodalom egyik irányzata azt vallja, hogy az írás nem kifejezése valaminek, hanem önálló szöveg (texte), akár egy fa vagy egy állat. És mit fejez ki egy fa? Mit közöl egy fűszál? S ez bizonyos értelemben igaz is. Csakhogy egy irodalmi szöveg, amennyiben csak szöveg akar lenni, épp az annyira áhított tiszta és önálló létezés ártatlan lehetőségétől fosztja meg magát. A fa ugyanis nem akar *csak* fa lenni.” Ami az abszolút szabadságra törekszik, nem lehet szabad – folytathatjuk. Aki abszolút szabad volna, annak nincs min gondolkoznia, hiszen nem állna kapcsolatban a valósággal. Ilyen szubjektum nem létezhet, de olyan szöveg sem, amelyik csak szöveg. A személyiség kibontakoztatásával és a kulturális közösséggel nem törődő szöveg is hatással van a személyiségre, kisugárzik a közösségre: mindkettőt az ideológiák fogságába csalja.

Művészet és politika mindig is kétes viszonyt ápolt egymással. A felvilágosult filozófiai racionalizmus és művészeti klasszicizmus rendet vágott a valóságban, szigorú hierarchiát állított fel. Nem véletlen, hogy az amerikai alkotmányozás éppen ekkor, e két eszmeiséget a republikanizmussal egységes gondolati ácsolatba foglalva teljesedett ki. A jogászok felváltva olvastak irodalmat és jogbölcseletet, hogy a jó rend sajátos ideáját megmintázhassák. Kontinensünkön is a nagy kodifikációk korszaka köszöntött be ez idő tájt. Mindazon eszmék, melyek a mai napig meghatározzák a politikai közösségről való tünődéseinket, és mederbe terelik az államéletről szóló vitáinkat, ekkor fogalmiasodtak. Ha a társadalmat a szakmák hivatásetikái és elkülönült diszciplináris szerkezete szét is tagolta már, a politikai kultúrát és a tágabb értelemben vett kultúrát együtt lehetett tárgyalni. A XVIII. századi testőrörök a bécsi udvarban szellemileg is feltöltek, politikum és művészet szót értettek, valamiképp azonos irányba mutattak. Korántsem azt állítom, hogy a politikát és a művészetet szabályozó belső törvényszerűségek, az általuk hordozott lelki tartalmak egybeestek volna, de kulturális eszmeiségük feltétlenül. Reformkori nagyjainknál a helyzet még szembetűnőbb; a reformországgyűlések követelése, Széchenyi és később Eötvös életműve, nem is szólva Petőfiről, a kultúra bizonyos markáns felfogását képviselték, melyben a politikum civilizatórikus és kulturális konnotációi

összeforrtak. Felfogható a XX. század törésének is, az előző századok eszméit ad absurdum vivő kísérletezésnek is; de művészet és politika élénk párbeszéde elhalt, a kulturális együttélésnek a bitófát és a cenzúrát kijátszó fortélyos praktikák vetettek véget, az együtt lélegzésbe a különféle *modus vivendik* fojtották bele a szuszt. A Kádár-rendszerben a valódi művészet csak kívülről támadhatta a politikai berendezkedést, ráadásul a fogyasztói kultúra elterjedése is erre az időszakra tehető; így utólag a diktatúra művészpártolása Janus-arcúnak bizonyul: távol tartotta magától a művészetet, nehogy olyan kulturális közösséget teremtsen, amelyet öntudatos állampolgárok alkotnak, ám finanszírozta is a művészlétet, mert félt a felforgatóktól.

Mire a rendszerváltozáshoz eljutottunk, nem volt a lábunk alatt biztos kulturális talapzat; s mivel a politika is kultúrafüggő, nem születhetett meg a magyar politikai közösség sem, posztkommunisták maradtunk, s lett azzá a mi nemzedékünk is, ki így, ki úgy. A reinkarnációhoz a művészet olyan módon nem is járulhatna hozzá, mint azokban a korokban, mikor egységes korstílusról beszélhetünk: ma a különböző művészeteszmények eltérő filozófiai krédókat, ebből következően más-más politikai filozófiákat erősítenek. A posztmodern a karteziánus filozófia totális dekonstrukcióját hajtotta végre, amely nem kedvezett a semmiből építkező alkotmányosságoknak, de a kulturális hagyomány – előzőekben említett – radikális átértelmezése sem ébreszthette a politikai közösséget öntudatra. Az alkotmányozás *salto mortaléja*: egyszerre kell a politikai közösséget és a jogállami berendezkedést megteremtenie a semmiből. Ez a halálugrás még mindig várat magára. Az alapító atyák – „felismert szükségszerűségből” – úgy vélték, hogy a stabil jogállami intézményrendszer működése kiforogja a politikai közösséget; számos elméletíró pedig utólag arról értekezik, hogy előbb a politikai közösségnek kellett volna megszilárdulnia, amelyből aztán a jogállami értékközösség kibontakozhat. Mindkét teória történetietlen, mert a valós társadalmi folyamatokat sohasem lehetett ilyen metszően kettéválasztani.

A jogállam civilizatórikus fogalom, a politikailag szervezett emberi közösségek jogokra és kötelezettségekre alapított fajtája, mely magában foglal demokratikus és arisztokratikus vonásokat is, és egyáltalán nem államok csoportjaiban, államközi szerződésekben, hanem kulturális gyakorlatokban nyilvánul meg. Ahány (nemzeti) kultúra, annyiféle jogállam. A hevenyészett meghatározás két elemét érdemes itt és most kiemelni. Egyrészt a jogállam arisztokratikus jellemzőit, másrészt kulturális jellegét. Nagy tévedéseink ugyanis ezek félreértéséből adódnak. Hogy az ideális államforma és államrendszer sem az egyszerű matematikai többségnek nem lehet teljesen kiszolgáltatva, sem egy születéssel öröklődő, kizárólag anyagi vagy iskolázottsági alapon megrostált arisztokráciának, mert mindkettő zsarnoksághoz vezethet, már az ókorban evidenciaként kezelték. A nyugati civilizáció történelme során durva szélsőségek és középutas átmenetek számtalan kísérletének lehattunk tanúi a demokratikus–arisztokratikus határpontok között. A jogállammal szembeni legnagyobb kihívás, hogy ne csak az egyszerűen „jogiasítható” mennyiségi elvet, de a minőségi elvet is érvényre juttassa úgy, hogy a döntéshozatal minél kiszámíthatóbb maradjon, s az arisztokrácia valóban *kiváltságot* jelentsen, ne pedig érdemtelen *kiváltságot*, valamilyen szempontú kontraszelekción. Jobbiztonság és igazságosság összeegyeztetéséhez azonban a kulturális színvonal megkövetelése és a történelmi tudat tisztázása nélkülözhetetlen. Ha létezik valódi kulturális közösség, akkor fog kifejlődni a valódi politikai közösség és az alkotmányosság is; a jogbiztonság és az igazsá-

gosság pedig nem lesznek többé ellentétes előjelű fogalmak, hiszen az igazságtalanság mitől volna kiszámíthatóbb, mint a formális jogi kategóriákat felülíró, értékelvű döntés.

Ha a politikai közösség elmaradt konstitúciója, sőt a kulturális közösség hiánya minden bajunk kútfeje, az értelmezői közösség zavara, hiába írjuk át az államrendszer szerkezetét, az alkotmány szövegét mindaddig, amíg az előbbieket ki nem küszöböljük. Sem a kormányforma megváltoztatása, sem a – különben civilizatorikus szinten katalogizált – alapjogok más szavakkal való meghatározása nem javítja jogállamiságunk minőségét, ha az új szöveghez nem társul rögtön új értelmezői közösség is.

Milyen kultúrában érdekelt hát a politika? Ha a politikát a tömegpártok vetélkedésének fogjuk fel, akkor a válasz egyértelmű: a tömegkultúrában. Helyesebben: a tömegkultúra túlsúlyának, a demokratikus elv primátusának fenntartásában. Ezt kívánja meg a népszuverenitás következetes érvényesítése, hiszen a nép, akitől a hatalom a legitimitációját nyeri – mint előbb szoltam róla –, önmagában nem közösség, hanem tömeg. A csupán hatékonysági ismérveket figyelembe vevő politológia, a szavazatmaximalizálás tudománya, nem is buzdítaná a demokratikus pártokat másra, mint az ideológiák vezérelte tömeg szimpátiájának megszerzésére. Korunk fő ideológiái, mint a neoliberalizmus vagy a neokonzervativizmus, merőben cinikusan nem is tűznek ki egyéb célt: „Ragadd meg a hatalmat, majd kormányozz belátásod szerint!”

De a politika sem elégedhet meg a tömegpárti léttel! Alapvetően kétfajta politikai döntés lehetséges: decizionista és értékelvű; előbbi egyedül a sikert, a népszerűséget tartja szem előtt, úgy határoz, ahogy a pillanatnyi érdeke megkívánja, utóbbi pedig egy bizonyos értékhierarchiát követ. Mivel a megválasztott kormányzati többséget semmiféle racionális érv nem szorítja rá arra, hogy – ha szükséges – felülírja a demokratikus elvet, a jogállamiság olyan elemeket épít be a politikai rendszerbe, melyek fékezhetik a népszuverén decizionizmusát. Ilyen ellensúly önmagában az, hogy a politikai rendszer szétszalazhatatlanul összefügg a jogi rendszerrel, a jogintézményeket pedig sok évszázados értékek hatják át (hogy miként, arra itt nem térek ki). Ugyanakkor a jog is korlátozott hatókörű, sőt gyakran pusztá pozitív jogként használják (mint a szuverén parancsát), végső soron a politikai decizionizmus is maga alá gyűrheti. Be kell ezért látnunk, hogy a művészet arisztokratizmusa szintűgy erős ellensúlya a demokratizmusnak, ha nem erősebb is a jogénál, az egyetlen eszköz, mely a politikai kultúrát is önmaga fölé emelheti, megnesemesítheti: transzcendálhatja.

A legnagyobb probléma azonban az, hogy a művészet a demokratikus politika felé sem szabad, egyáltalán nem, hiszen rá van utalva anyagi hozzájárulására; s mivel a gazdaság független szereplői általában nem mecénások – hiszen ők is a tömegkultúrában érdekeltek –, jövője *elsősorban* a politikán múlik. Csakhogy a politika több mint a tömegpártiság, a demokratikus legitimitáció több mint legalitás, a jogállamiságot nem a tömeg biztosítja, hanem a közösség. Meghökkenítő sorokat olvashatunk Lessingnél erről. „Nevetünk, ha azt halljuk, hogy a régiéknél polgári törvényeknek voltak alárendelve a művészetek is. De nincs mindig igazunk, ha nevetünk. Vitathatatlan, hogy nem helyes, ha a törvények hatalmat igényelnek maguknak a tudományok fölött, mert a tudományok végcélja az igazság. Az igazság szükséges a léleknek, és zsarnokság az, ha a legkisebb kényszer is akadályozza e lényeges szükségletének kielégítésében. A művészetek végcélja azonban a gyönyörködés, és a gyönyörködés nélkülözhető. Így tehát a törvényhozótól függhet, milyenfajta gyönyörködést és bármifajta milyen mértékben engedélyez.” Lessing a „középszerű” hellén olimpikonok esz-

ményi ábrázolású portréin elmélkedik: a szobrász államérdekből idealizálta őket. S valóban felmerül a kérdés: elvárható-e a politikától, hogy ne szóljon bele a művészi igazságkeresés mikéntjébe, ha egyszer ő tartja fenn? Lessing álláspontja a klasszicistáé, aki kedveli az előírásokat, s nem a végtelenre tör, csak megfelelni akar.

Kanyarodjunk vissza az írás elejére: egyedül a művészet, a gondolkodás tehet szabaddá a demokráciában is. Ha a politika túl tud lépni „tömegpártiságán”, hamar rájön: hosszú távon érdeke, hogy önkorlátozó legyen. Ha ugyanis hagyja, hogy az arisztokratizmus elve kivesszen a kultúrából, és esély se mutatkozzék arra, hogy valódi kulturális közösség, igazi politikai közösség formálódjon egyszer, eljön még az idő, mikor a civilizáció vissza fog zuhanni a barbarizmusba, ez pedig magát a politikát is megsemmisítené.

Hogyan is írta Simone Weil? „Végtelen távolság választja el a jót a szükségszerűtől.” Ennek a jelmondatnak kell áthatnia a jövődő kultúrpolitikáját ahhoz, hogy emberek maradhassunk. Minden az ég alatt csakis akkor azonosulhat önmagával, ha létezése fölé emelkedik.

Táj kazlakkal (1957)

FALUSI MÁRTON (1983) költő. A *Hitel* szépirodalmi szerkesztője és a *Magyar Napló* világirodalmi rovatának gondozója. Legutóbbi kötete: *Rádnitva ablak, ajtó* (2007).